

De grote brand in Hilversum op 25 juni 1766

Jan J. van Herpen

De grote brand in Hilversum op 25 juni 1766

Jan J. van Herpen

Er heeft in 1766 een enorme brand in Hilversum gewoed. Daar woonden in dat jaar 1100 gezinnen, samen ongeveer 3000 mensen, in 710 woningen. 220 huizen werden verwoest. De brand begon om half twee 's middags bij een vetsmeltende slager op de Groest bij de Herenstraat.

Een belangrijke bron met het verslag van de brand en de pogingen tot hulpverlening is bij mijn weten nooit volledig gepubliceerd. Het is een reportage (zouden we nu zeggen) in het landelijke wekelijkse tijdschrift *De Filosooph*. De tekst volgt hieronder.

De brand woedde op een dinsdag en de verlaggever (uit 's-Graveland) schrijft dat hij op woensdag, de volgende dag, Hilversum tevergeefs inreed. Hij liet zijn paarden over aan zijn knecht, die ze terugbracht naar 's-Graveland, en hij liep te voet het geteisterde dorp in, waar hij de ellende waarnam. Rieten daken waren een prooi voor de vlammen, er was gebrek aan bluswater, mensen vluchtten naar het open veld en naar de kerk, waarin velen hun bezittingen opsloegen en veilig waanden. Maar ook de kerk brandde uit. Bijna het hele dorpsarchief ging verloren. Was de wind uit het westen gaan waaien dan zou het hele dorp verwoest zijn. 'Dit mogt egter de opperste Goedheid niet van 't hart.' Nu ging slechts eenderde ten onder. Na zijn verslag (met een keer of zes het woord 'ysselyke' voor 'verschrikkelijke') pleit de schrijver in *De Filosooph* voor (financiële) hulp. Zijn wens is verhoord. Een landelijke collecte bracht veel geld op. Zie het uitgebreide hoofdstuk 'De Grote Branden' in het *Gedenkboek Hilversum 1424-1924*.

DE PHILOSOOPH

N°. 27.

Den 7den July 1766.

Hartelyk wensch ik dat het volgende stuk, betreffende den Brand te Hilversum, op den 25 Juny 1766, my als een Brief toegezonden, het bedoelde oogmerk moge bereiken.

Goede God! wat akelig toneel van verwoesting en elende vertoont het BRANDEND HILVERSUM voor myn ontsteld gezigt! wat dikke rook beneemt my, op 't helderst van den dag, de zonnestraalen! wat pestige lugt verstikt myne zwoegende borst! wat stank belet my 't ademhaalen! wat akelige jammerklagen treffen myne ooren! hoe een verschrikkelijke regen van enkel vuur zengt myn lighaam en kleederen! hoe brandt de grond onder my! en wat ysselyke Vlammen verspreiden, zelfs op dezen afstand, zulk een noodlottigen gloed! Help Hemel! ach! welk eene vertooning nu ik nader koome! wie zyn die Rampzaligen, die my met losgerukte haaren, met verwilderde oogen, en met het deerelykst geloey te gemoete rennen? 'k Zie hen de armen wringen, zy slaan op hunne borst, trekken zig de haaren uit het hoofd, en eene doodelyke wanhoop vertoont zig in elke beweging, die zy maaken. Men redde die ongelukkige Slagtoffers van een woedend vuur, 't welk hun Huis en Have, en alles heeft verteerd! Men schiete vaardig 't hunner hulpe toe! Zy bezwyken, en de afgemartelde Moeder, door smart en weedom overkropt, legt, met haare Zuigeling in de armen, reeds met den dood te worstelen; Haar verslaage Egtgenoot, met vier onnozele wigten, die zig om zyne kniën slingeren, ziet haar aan met een gezigt, waarin zig het Mededoogen, de Tederheid, en Wanhoop even duidelyk vertoonen. Hy loopt met zyn schreiënd Kroost, in eene moedeloze vertwyfeling, heen en weder, hy woedt en bidt, slaat zyn verwilderde oogen nogmaals op zyne stervende Vrouw, en valt in onmagt aan haare zyde neder. Men spoede zig dan ter hulpe! maar ach! de menigte dier Elendigen groeit onophoudelyk aan; De waggelende Ouderdom met beevende kniën, de onnozele jeugd met een verbleekt gelaat, de weerlooze Sexe met sidderende leden, afgematte Mannen ten einde kragten, verslaagde Lyders op hunne Ziekbedden aangedraagen, Kraamvrouwen in gezengde dekens berold, Kinderen, in 't hevigst der Kinderziekte, door even moedige als barmhartige handen, uit de brandende huizen opgenoomen, zwangere Vrou-

PHILOSOPH.

N°. 27.

Den 7den July 1766.

Hartelyk wenscb ik dat het volgende stuk, betreffende den Brand te Hilversum, op den 25 Juny 1766. my als een Brief-toegezonden, het bedoelde oogmerk moge bereiken.

bede God! wat akelig toneel van verwoesting
G en elende vertoont het BRANDEND HILVER-
SUM voor myn ontsteld gezigt! wat dikke
rook beneemt my, op 't helderst van den
dag, de zonnestraalen! wat pestige lugt verftikt myne
zwoegende borst! wat stank belet my 't ademhaalen!
wat akelige jammerklagten treffen myne ooren! hoe
een verschrikkelyke regen van enkel vuur zengt myn lig-
haam en kleederen! hoe brandt de grond onder my! en wat
yffelyke Vlammen verspreiden, zelfs op dezen afstand,
zulk een noodlottigen gloed! Help Hemel! ach! welk eene
vertooning nu ik nader koome! wie zyn die Rampzali-

De eerste bladzijde van het tijdschrift De Filosooph van 7 juli 1766 met het ooggetuigenverslag van de Grote Brand te Hilversum.

wen, die haar zelve nauwelyks voortsleepen kunnen, 't vloeit alles herwaards aan, 't moet alles voor 't geweld der onmeêdoogende vlammen zwichten! Menschelyke raad is hier ten einde, geen troost voor handen; bystand van Vriend of Maagen even onmoogelyk te bekoomen als zwak en kragteloos; 'T is aan u alléén, barmhartige God! dat wy deze Rampzaligen beveelen; 't is van den Almagtigen alleen, dat wy, in dezen jongsten nood, eene ongeziene hulp verwagten moeten.

Dit was ten naasten by het gezigt, Myn Heer, 't welk myne oogen trof, toen ik, Woensdag namid-

dag, Hilversum dagt in te ryden; Ik verliet, na de gemelde bede uitgestort te hebben, deze Schaare van Elendigen, gaf myne Paarden over aan myn Knecht, om die naar 's Graveland te brengen, en spoedde my te voet naar 't Dorp. Maar ach! welk eene vernieuwing van de allerakeligste toneelen! Nooit heb ik zo veele elende by malkander gezien, nooit ben ik, door eenig voorwerp, derwyze getroffen geweest. Het Dorp, op verscheide plaatsen tevens in den brand, terwyl een vry sterke wind in de Vlammen blies, werd door eene algemeene vernieling bedreigd. De uitgebrande Huizen, op

haare puinhoopen nederstortende, scheenen op nieuws een klok van Vuur en Vlammen te openen, die door den wind aangeblaazen, haare doodelyke werking allerwegen verspreideden. Al wat dienst kon doen, was in de weer, maar wat vermogten de zwakke poogingen dier verlegene helpers, onder zulk een algemeenen Brand in riete daken, en onder een onvermydelyk gebrek aan Water, in een plaats, daar geen graften zijn, en reeds zeer veele Pompen waren afgebrand? Zy deden ondertusschen wat zy in deze algemeene verwarring konden, om den Brand te blusschen, of deszelfs voortgang te weeren, terwyl anderen bezig waren om hunne Goederen veilig, zo zy meenden, te bergen in Huizen, welke, schoon op een verre afstand van de brandende, een oogeblik daar na egter, op 't onverwagst, in vlammen stonden, en, met al wat er in was, verteerden. Dit was een noodlottig gevolg van het brandend Dakriet, 't welk van het eene Huis op 't ander overwaide; dit vermeerderde de vrees, van de Zieken door de doodelyke vlammen te zien verteeren, dit verdubbelde de beweeging om zyne bezittingen heen en weder te voeren, dit dreef de verwarring aan, dit bragt de wanhoop tot den hoogsten trap, en dit eindelyk dwong de ongelukkigen om hunne Zieken, Kraamvrouwen, Kinderen enz. naar 't open veld te brengen.

De Kerk-toren onderwyl, die al vroeg in den brand was geraakt, stortede nu met een ysselyk geweld ter neder, en verwekte eene nieuwe verslagenheid en gehuil van groot en klein. De Kerk, daar men veele Goederen hadt geborgen, om dat dezelve vry verre af was van 't huis des Joods, alwaar de Brand allereerst begon, stondt nu in ligtelaeije Vlam, welke met zulk een geweld daar in woedde, dat niet slegts de geborge Goederen verteerden, maar dat zelfs de Grafzarken borsten, en de beenderen der afgestorvene Lyken, den volgenden Donderdag morgen nog even heftig brandeden, en eindelyk tot asch verteerden. Ysselyk was dit schouwspel; en deerlyk is nog het gezigt der Puinhoopen van die fraeye Kerk.

Maar laaten w' ons beklag tot de levendigen alleen bepalen; Verscheidene Menschen raakten, terwyl zy anderen hunnen edelmoedigen bystand beweezen, door de brandende puinhoopen gekwetst, ééne blinde Vrouw verbrandde onder een ysselyk geloey, dat een steenen hart tot medelyden zou bewoogen hebben, maar dat ook niets

dan een vrugtloos medelyden, niets dan beklag en traanen in de Aanschouwers kon verwekken, omdat er geene moogelykheid was om haar te helpen; De smartelykste omstandigheid in dezen was, dat zy door haar Man, uit een huis, 't welk tegen alle verwagting wierdt gespaard, gebragt was naar dit, waarin zy zoo deerlyk sneuvelde, niettegenstaande dezelfde trouwhartige Echtgenoot zig een ysselyk Blaaken getroostede, en zyne leven tot het uiterste waagde, om 't haare te behouden. De Nagt kwam onderwyl aan, en de Vlammen, schoon op de meeste plaatsen nu verwonnen, daar de Heer C. *Hoogeveen*, Schout van Laren, door zyn moedig beleid en yver, een merkelyk deel in schynt gehad te hebben, deden egter, wegens den Wind, gestadig 't ergste dugten, en 't is zeker, dat, als dezelve naar 't Westen was geschooten, en met dezelfde kracht hadt blyven waaijen, Hilversum gevaar van eene volstreckte verdelging zou geloopt hebben; Dit mogt egter de opperste Goedheid niet van 't hart, de Wind blies vry sterk, maar behieldt zyn streek, en het Vuur wierdt uitgebluscht.

Verbeeld u ondertusschen, met den aankommenden Nagt, de toeneemende Elende van die Rampzaligen, die, van Huis en Have beroofd, en geen hulp by Vriend of Maagen kunnende vinden, als welke zelve in den diepsten rouw gedompeld, of door de grootste verlegenheid benard waren, door het open Veld troostloos omzworven, en zig aan een doodelyken wanhoop, althans aan een allerysselykste droefheid overgaven. Verbeeld u de Kranken, de Zwangere Vrouwem, of pas bevalene Moeders, de Zuigelingen, Zieke Kinderen en zo veele anderen in dezen hulpelloozen staat, en zeg my, of g'u iets akeliger verbeelden kunt; 'T is hier, zeker! *Mannenwerk*, Heer *Philosooph*, *zyne Stemme van geklag*, *zyne oogten van traanen te bedwingen*. Het groot, het bloeiend, het volkryk Hilversum is voor een derde gedeelten in een puinhoop veranderd, en honderden van Menschen tot den bedelzak gebragt. De Heer M. STRAALMAN moet hier met lof gedagt worden, die een dier elendigen in een wanhoopigen toestand op den weg vindende, haar aanstonds op zyn rytuig nam, naar 's Graveland bragt, en in een goede herberg bestelde. Noodlottig waarlyk, ten uitersten noodlottig zyn de Vlammen meest overal geweest, en men heeft byna niets geborgen.

Wat dunkt u, (want dit is het groot doelwit van

myn schryven) is hier niet eene spoedige hulp van nooden? Gewisselyk zo wy eenige Menschenliefde, eenige Barmhartigheid in onze boezems koesteren, hier koomen deze Deugden inzonderheid te pas; 'T is hier alles reddeloos en elendig; Terwyl eenige honderden Menschen van welvaarend, zo als zy waren, thans in eene schamele armoede omzwerven, van Huis en Have, en Kleederen, Voedzel en Dekzel beroofd, en aan eene troostlooze droefheid overgegeeven, is de Predikant van de Plaats, in zyn enkelen nagrok het geweld der Vlammen ontkoomen, in plaats van troost aan zyne Gemeente te kunnen geven, zelve een voorwerp van beklag. Twee der Doctoren, die mede alles verlooren hebben, en de derde, wiens huis is blyven staan, maar alle wiens Goederen, zonder uitzondering, verbrand zyn in een ander huis, alwaar hy dezelve, tot meerder veiligheid hadt geborgen, zyn ziek of buiten staat om Kranken en Gekwetsten den noodigen bystand te bieden; De Huizen en Ovens der Bakkers vernield stellen dezen buiten staat om den hongerigen Brood te verschaffen; Geene andere Eetwaren zyn voor handen; Zie daar dan deze Elendigen van Geestelyke en Lighaamelyke hulpe tevens beroofd! Hunne meêdogende Dorp-genooten hebben hen, 't is waar, toen de eerste verwarring over was, een gedeelte hunner Huizen of Schuuren ingeruimd, en sommigen hebben er tien, twintig, en meerder opgenoomen; de Natuur zegepraalde; die Geest van secte en partyschap, welke anders de Christenheid zo jammerlyk verdeelt, week voor een Menschelyk mededogen, en Roomschen en Onroomschen beschouwden malkanderen niet anders dan als Christenen en Medeburgers. Maar oordeel zelve, hoe, met dit alles, dezen ongelukkigen veel al de noodwendigste behoeftens voor Legging, en Kleeding, voor Geneesmiddelen, en verstrooiing ontbreeken! Veele edelmoedige Ingezeten van het nabuurig 's Graveland, en zy, die hunne Buitenplaatzen in dit bekoorlyk Dorp hebben, zenden, voor gemeene rekening, dagelyks een Wagen met Brood derwaards; Mevrouw BIKKER schynt dit voorbeeld, 't welk straks van elk wierdt goedgekeurd en nagevolgd, het eerst gegeeven te hebben; Van een anderen kant zyn hen andere noodwendigheden toegevoerd; Dus wordt de behoefte voor den tegenwoordigen dag gestild, maar oordeel zelve, bid ik nogmaals, hoe veel hier blyft ontbreeken onder een Schaar van

“De Kerk, daar men veele Goederen hadt geborgen (...) stondt nu in ligtelaeije Vlam, welke met zulk een geweld daar in woedde, dat niet slegts de geborge Goederen verteerden, maar dat zelfs de Grafzarken borsten (...).”

Menschen, die van hunne kostwinning verstookten, en zelfs van de werktuigen beroofd zyn, om hun bestaan te winnen. Indien dan ooit, thans mag ik, door u, Heer Filosooph, mynen Landsgenooten onder 't oog brengen, *Is niet dit het Vasten*, dit de Godsdienstigheid, dit de Deugd, *welke onze God verkiest? – dat wy ontdoen de banden des jocks en der elenden, dat wy vry los maaken de verpletterden, en alle jock verscheuren? Is het niet, dat wy den Hongerigen ons Brood mededeelen, de arme Verdrevenen in huis brengen, als wy een Naakten zien, dat wy hem dekken, en dat wy ons voor ons Vleesch niet verbergen. – Ja is het niet, dat wy onze Ziel openen voor den hongerigen, en de bedrukte Ziel verzadigen?*

Hier gelden gewisselyk alle redenen en bewyzen, die ons ooit tot eene edelmoedige Weldaardigheid kunnen aanspooren, met eene byzondere kragt. Gy hebt, Myne Landsgenooten, (want het is tot u, dat ik door den Filosooph spreek) op 't leezen van myne beschryving, reeds een teder medelyden gevoeld; Dit medelyden is de Stemme der Natuur; De Schepper zelve wyst u dus, als met den vinger, wat hy van u begeert; volgt, volgt die edele beweegingen, en volbrengt de goede voor-

neemens, die ik my verzekerd houde, dat dezelve thans in u doen opwellen.

De Voorwerpen, die dit Medelyden in u verweken, hebben alle vereischens om hetzelfde te wettigen; Het zyn Ongelukkigen; Ongelukkigen in den hoogsten trap; Ongelukkigen buiten hunne schuld; Ongelukkigen in het hart van uw Land, ja uwe Landgenooten en Broeders. Uwe Deugd, uw Roem zelve is hier in betrokken; Geen regtschaape Nederlander zag ooit zynen Broeder lyden zonder hem te helpen! Twintig duizend guldens, ten voordeele der Haagsche Kramers, in een gelyk geval, voor eenige jaaren, in een oogeblik, om zo te spreken, gecollecteerd, kunnen hier een klein bewys van geeven, en 't is niet zonder grond of rede, dat onze Natie den schoonen Eernaam van Goedhartig by alle vreemde Volkeren verworven heeft. De Doopsgezinden in 't byzonder hebben zig, in vorige jaren, in een soortgelyk geval, te Hilversum, en in zeer veele andere gelegenheden van dien aart, onderscheiden, 't is onmoogelyk, dunkt my, dat zy, in zo gewigtige omstandigheden, hunne gewoone Weldaadigheid niet toonen zouden.

Maar ik zal verder gaan; 'T is ons belang zelve, dat ons hier noopen moet. Men weet, dat zeer veele Wolle, Gaaren en Katoene stoffen van hier naar Hilversum gezonden, en aldaar verwerkt wierden, om, terwyl zy het Dorp door die Fabrieken deeden bloeijen, Amsterdam te helpen verryken; Ziet daar dan een nader verband, een nauwer betrekking, maar ziet daar tevens eene nieuwe rede, om hen uit hoofde van belang te helpen. Door ééne edelmoedige poging stellen wy die ongelukkigen in staat, om door hunne *industrie* hun eigen bestaan te winnen, en den welvaart onzer Stad, als te voren, te helpen bevorderen, daar zy anders een rampzalige ballast voor de Maatschappy en ons zelve worden.

Nog meer! Hoe veelen onzer Stadgenooten zyn hier niet onmiddelyk in betrokken. Schoon men eene byzondere zorg voor de Werkstoffen gedraagen, en van deze alleen een groot gedeelte behouden heeft, hoe veele duizenden, misschien honderdduizenden zyn egter niet vermoedelyk voor Amsterdamsche rekening, door de vlammen verteerd! zullen wy nu deze onze Medeburgers met onverschillige oogen aanzien? en daar zy twintig duizend en meer guldens in een noodlottig uur verliezen, een klein geschenk aan de berooi-

de Hilversummers weigeren, om door hen de bronnen van Welvaart voor onze getroffen Medeburgers te openen, en, door ons van onzen pligt te kwyten, onzen eigen luister en voordeelen te bevorderen?

Dat elk dan, wien Pligt, Rede, deugd, Menschelykheid, Godsdienst, Vaderland, en Stad ter harte gaan, zig beyvere, om by allen, die op dezelfde wyze met hem denken, eene Collecte van Penningen of andere noodwendigheden te doen, en den Regenten en Armverzorgeren van het ongelukkig Hilversum ter hand te stellen, agtervolgens eene schikking, welke zy in hunne Schriftelyke Bede te kennen geeven, daar omtrent gemaakt te hebben:

“De Regenten en Armverzorgers van het ongelukkige Dorp Hilversum, verzoeken op het allervriendelykste, alle en een ygelyk die uit Christelyke Liefde en Mededoogen genegen zoude mogen zyn tot Levens Onderhoud en Lyfsdekking van veele honderden Menschen die sig door de verschrikkelyke Brand van een derde gedeelte des Dorps van alles berooft vinden eenige algemeene Liefdegaven, 't zy in Levensmiddelen, Kleding of Geld aan deeze Noodleydende mede te deelen, dat zy dezelve, hoe veel off hoe wynig het ook zyn mogt, van tyd tot tyd gelieven te versorgen aan het huys van Gysbert Smit, Oud Buurmeester des voornoemde Dorps en aldaar woonagtig op de Groost, alwaar dagelyks door Gecommitteerden van voorn. Regenten en Armverzorgers aan alle nooddruftigen sonder onderscheyd, een yder na mate van syn nooddruft, uytdeeling zal werden gedaan, waar door alle Confusie het best zal werden voorgeloozen en alle Giften en Gaven, waar in deselve ook soudon mogen bestaan met alle mogelyke suynigheid en spaarsaamheyd ten meesten nutten zullen kunnen worden geadministreerd.

Ter Ordonnantie van dezelve (was getek.) Pieter Cnollenburg, Buurmr.”

Als elk onzer slegts een half procent van zyne verteeringen wilde toebrengen, zoude men, schoon men de Schade op veele honderd duizenden berekent, zekerlyk veel meer bekoomen, dan er noodig is, om dezelve te vervullen, en, goede God! wat is een half procent van onze overdaadige verteeringen, een kleine Zaak, als wy er zo veele Elende meê kunnen weeren! zouden wy met dat zelfde geld, op eenige andere wyze, ter

"(...) en deerlyk is nog het gezigt der Puinhoopen van die fraeye Kerk."

voldoening onzer weelde en dartelheid besteed, het tiende deel van dat zuiver, dat verheven, dat verrukkelyk, dat duurzaam genoeg kunnen kopen, 't welk onze Ziel, na zulk een edelmoedig gedrag, zo lieflyk vervullen zal! Is een half procent van onze verteeringen aan zo veele vetgemeste Paarden, zo prachtige Lusthoven, zo overdaadige Tafels, zo kostbaare Kleeding, zo weelderige Bedienden en aan zo veele andere byzonderheden niet gemaklyk uit te winnen? En..., maar welk eene Ongevoeligheid! welk eene verbastering in een Nederlander! Terwyl ik dezen schryf, Heer Filosooph! terwyl ik zelf onderwylen bezig ben om de voorgeslage Collecte onder myne Bekenden te doen, durft een derzelve my antwoorden, ...*eerst eens te willen zien, wat een ander doet?* "T zakt alles af op Amsterdam, voegt hy er by, *Wy kunnen al de nooden niet vervullen*"; Gy Christen Mensch! (zo als gy u zelve betuigt te zyn) Gy, die een Godsdienst belydt, waarvan Liefde de hoofdwet is; Gy, die gelooft ten jongsten Dage voor een Regtbank te zullen verschynen, al-

waar de *Barmhartigheid* zal roemen tegen het *Oordeel*; Gy durft met zulk een taal te voorschyn koomen, terwyl gy duizenden in zotte pracht verteert! Gy zult misschien heden, misschien morgen, althans binnen weinige jaaren voor een Regter verschynen, die u in de allereerste plaats zal afvraagen, of gy *den Hongerigen gespijsd, den Dorstigen gelaafd, den Vreemdeling geherbergd, den Naakten gekleed, den Kranken bezogt, den Gevangenen getroost hebt?* zeg my, wat uitvluchten kunt g' u zelve overreedden, dat gy op deze Vraagen voor dien Alweetenden Regter zult kunnen maaken? waar mede uwe onnatuurlyke wreedheid bewimpelen? Overweeg dit; Beef voor 't Lot dat u Namaals dreigt, en *breek*, bid ik u om u zelfs wille, *uwe ongeregtigheden af door weldaadigheid te bewyzen, aan den Nootdriftigen.*

Ik ben enz.

Amsterdam |

July 1766.